

КОРУПЦІЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Реформування системи вищої освіти — одне із пріоритетних завдань, яке українська держава протягом двадцяти років незалежності планомірно втілює в життя. Успадкована від радянського періоду система освіти у вищих навчальних закладах (ВНЗ) виявилася непристосованою до нових ринкових умов і викликів глобалізації. Попри те, що певного прогресу в приведенні української системи освіти у відповідність до європейських і світових стандартів вже досягнуто, цей процес ще не завершений і потребує постійної уваги з боку як держави, так і суспільства.

Разом із тим, реформування системи вищої освіти в Україні не даватиме бажаних результатів, якщо у вишах зберігатиметься нинішній рівень корупції. Лише викоринивши умови для нечесного здобуття оцінок і навчальних ступенів та забезпечивши справжню рівність студентів у навчальному процесі, можна буде здійснювати справді ефективні освітні реформи. Тому будь-які державні ініціативи у сфері вищої освіти мають передусім звертати увагу на цілий комплекс проблем, пов'язаних із корупційними практиками у ВНЗ.

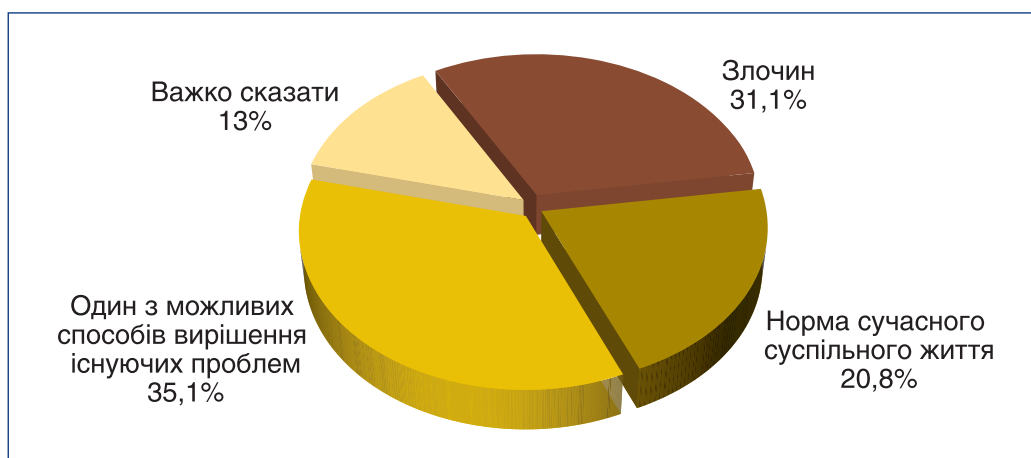
Ставлення студентів до корупції у ВНЗ

На поширеність і актуальність проблеми корупції у ВНЗ вказує опитування, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. Згідно з ним, лише 37,7% українських студентів ніколи не стикалися з явищем корупції у ВНЗ. При цьому мають досвід безпосереднього зіткнення з проявами корупції 33,2% опитаних, а ще 29,1% чули про такі приклади від людей, що стикалися з ними особисто. Найбільш поширеними, на думку студентів, є прояви корупції під час складання заліків та іспитів – так вважають 74,6% опитаних. Відносно поширена корупція також під час захисту дипломних робіт (23,3%) і в разі необхідності уникнути відрахування з ВНЗ (22,9%).

Варто, однак, зауважити, що справжні масштаби поширеності корупції у ВНЗ можуть бути ще більшими, адже поняття «корупційне діяння» недостатньо визначене і далеко не всі студенти розуміють його однаково. Відносний консенсус існує лише з приводу ситуації хабарництва, тобто отримання грошей від студентів в обмін на оцінку, зарахування практики тощо – корупцією це вважають 75% студентів. Здирництво, тобто вимагання від студентів певних послуг, до корупційних діянь зараховують 42,6% студентів, зловживання викладачами своїм службовим становищем в особистих цілях – 39,9%, дарування подарунків – усього 14,1%. Як бачимо, межі корупції у ВНЗ в розумінні студентів досить розмиті, тому цілком імовірним виглядає припущення, згідно з яким далеко не всі ситуації, які можна вважати корупційними, студенти віднесли до проявів корупції. Відповідно, реальний рівень корупції у ВНЗ може бути суттєво вищим.

Украй неоднозначною є оцінка студентами самого явища корупції у ВНЗ. Для 35,1% опитаних студентів корупція є одним із можливих способів вирішення проблем, 31,1% розцінюють її як злочин, а ще 20,8% – як норму суспільного життя. Відповідно, лише кожен третій студент оцінює корупцію у ВНЗ суто негативно. Про амбівалентне ставлення студентів до корупції свідчить також те, що 47,4% опитаних асоціюють її із швидким і відносно простим вирішенням проблем, 15,4% вважають її невід'ємною частиною освітнього процесу, а 7,7% – традиційною формою подяки. Приблизно стільки ж студентів наголосили на негативних ознаках цього явища: 42,3% опитаних пов'язали корупцію з підготовкою некваліфікованих кадрів, а 29% – із аморальністю викладачів. Тому єдності у ставленні студентів до феномену корупції у ВНЗ немає: одна частина вважає її нормальним засобом розв'язання проблем у навчанні, інша частина розцінює її як вияв аморальності або як злочин.

Розподіл відповідей на запитання: «Для Вас корупція це..?» (%)

Не надто активна позиція студентів і щодо необхідності протидіяти корупції. У той час як 38,9% студентів вважають, що загалом із корупцією варто боротися, лише 5,1% готові робити це особисто. Поза тим, 23,7% переконані, що явищу корупції неможливо протидіяти, а ще 12,6% заперечують саму необхідність боротьби з корупцією. Таку пасивність студентів можна пояснити частково великим ступенем поширення корупції, що, на, думку студентів, робить таку боротьбу безперспективною, частково — перекладанням відповідальності за протидію корупції на інших, передусім на правоохоронні органи.

Оцінка студентами необхідності протидіяти корупції у ВНЗ (%)

Водночас, найбільш дієвими засобами боротьби з корупцією студенти назвали створення «телефону довіри» (34,7%), налагодження співпраці з правоохоронними органами (28,9%), доведення до відома студентів їхніх прав і механізмів їх захисту (26,8%) та підвищення зарплати викладачам (21,8%).

Причини корупції у ВНЗ та шляхи їх викорінення

Природа корупції у ВНЗ має дуже комплексний характер, і тому пояснити її одним чинником неможливо. Так само і методи боротьби з цим явищем, аби бути ефективними, мають носити багатогранний характер. Експерти переконані, що весь комплекс причин корупції у ВНЗ можна поділити на декілька рівнів, кожен із яких потребує особливих шляхів їх викорінення¹.

1. Загальносуспільний рівень

Корупцію на загальносуспільному рівні спричиняють декілька важливих факторів, серед яких насамперед варто виокремити такі:

— *Високий рівень корумпованості держави.* Очевидно, що поширеність корупції в органах державної влади створює сприятливе тло для використання корупційних практик у ВНЗ.

¹ Загальнонаціональне опитування студентів було проведене Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та фірмою «Ukrainian Sociology Service» з 23 березня по 3 квітня 2011 року. Усього було опитано 1008 студентів за вибіркою, репрезентативною для студентського загалу за розташуванням ВНЗ, формою власності, курсом навчання. Похибка вибірки не перевищує 3.2%.

— *Поширеність корупції у всіх суспільних сферах.* Корупційні методи досягнення певних цілей поширені не лише в державній сфері, а й у повсякденному житті більшості українців. Вища освіта — одна із сфер, де корупція є загальноприйнятою практикою.

— *Терпиме ставлення суспільства до корупції.* Поріг терпимості українців до проявів корупції досить високий. Для багатьох корупція є не лише невикорінюваним явищем, а й прийнятним способом розв'язання певних проблем. Відповідно, корупція у ВНЗ так само сприймається як нормальна практика.

Рекомендації:

— *Активна антикорупційна політика.* Боротьба влади з корупцією в державних органах має сприяти обмеженню її поширеності в інших суспільних сферах. Викорінення корупції із державних органів стимулюватиме громадян менше покладатися на корупційні практики заради досягнення своїх цілей у повсякденному житті, в тому числі під час навчання у ВНЗ. Крім того, зменшення масштабів корупції в органах державної влади має послабити стимули до використання корупційних практик під час навчання, а натомість привчити громадян покладатися на чесні і легальні засоби досягнення своїх цілей.

— *Формування іміджу високоосвіченої людини.* Зусилля держави має бути спрямовано на створення позитивного іміджу людини, яка має високий рівень знань, за допомогою механізмів інформаційної кампанії. Наголос має робитися на тому, що основним у навчальному процесі є не оцінки, а справжній рівень знань і спроможність студента до оволодіння новими знаннями. Для обґрунтування цього слід акцентувати увагу на тому, що високоосвічений випускник матиме конкурентні переваги в працевлаштуванні та особистому розвитку над звичайним випускником із дипломом. Це спонукатиме студентів приділяти більше уваги навчанню, а не отриманню оцінок і навчальних ступенів.

2. Рівень інституту вищої освіти

На рівні інституту вищої освіти поширеність корупції спричиняє низка деформацій:

— *Деформація ринкових відносин.* По-перше, наявна система державного замовлення призводить до перенасиченості сучасного ринку праці випускниками ВНЗ. Відповідно, отримання диплому стає самоціллю, якої варто досягти будь-якою ціною, зокрема і за допомогою корупції. По-друге, фахівці, що здобули вищу освіту, мають низьку ринкову вартість порівняно з тими, хто її не має. Це знижує цінність вищої освіти як такої і, як наслідок, цінність самого навчання, яке багато студентів вважають непотрібним для отримання роботи в майбутньому. По-третє, попит на висококваліфікованих спеціалістів досить низький. У результаті, студенти не мають стимулів добре навчатися, адже їхні навчальні досягнення не мають прямого зв'язку з працевлаштуванням і рівнем зарплати. По-четверте, корупцію спричиняє і низька ринкова вартість праці викладачів, які часто вдаються до покращення свого матеріального стану за рахунок студентів.

— *Деформація нормативної системи.* Відсутність жорсткої та ефективної системи зовнішнього контролю за навчальним процесом у ВНЗ призводить до практики безкарності усіх, хто бере участь у корупційних діях. Крім того, за умов терпимого ставлення більшості громадян до корупції у ВНЗ неідеальними є інші чинники стримування корупційних практик, такі як сором чи суспільний осуд.

— *Деформація ціннісної системи.* Очевидно, що у процесі навчання у ВНЗ цінність моральної поведінки досить низька. Відповідно, отримання оцінок за допомогою корупції

часто сприймається як приклад для наслідування. Крім того, вельми низькою є цінність саморозвитку студентів: багато з них прагнуть досягти максимальних цілей, доклавши мінімум зусиль. Невисокою є і цінність знань, і навчання як такого, які часто сприймаються як другорядні. Усе це створює сприятливий ґрунт для поширення корупційних практик.

Рекомендації:

— *Формування попиту на знання на ринку праці.* Держава має структурувати ринок праці так, аби основним критерієм відбору претендентів на роботу та рівня зарплати став рівень набутих знань і здібностей. Це спонукатиме студентів краще вчитися у ВНЗ, аби отримати реальні знання, які потім можна буде продати на ринку праці. В такому разі студенти менше вдаватимуться до корупції заради отримання гарних оцінок, адже їхня майбутня кар'єра залежатиме від того, як успішно вони опанують курс навчання у ВНЗ.

— *Ліквідація державного замовлення і переведення вищої освіти на платну основу.* Система державного замовлення у ВНЗ уже зарекомендувала себе як невідповідна новим ринковим умовам, адже структура попиту на спеціалістів змінюється щороку. Її скасування і запровадження платної основи вищої освіти дасть змогу ВНЗ бути більш гнучкими і легше пристосовуватися до вимог ринку праці. Студенти, натомість, робитимуть більш свідомий вибір і навчатимуться у ВНЗ не лише заради отримання диплома, а передусім заради набуття відповідної кваліфікації, що суттєво послабить стимули до корупції. При цьому негативний соціальний ефект від такого кроку слід пом'якшити за допомогою запровадження механізмів кредитування і допомоги соціально незахищеним верствам населення. Якщо держава не готова до повного скасування державного замовлення, то компромісним рішенням може стати щорічна зміна обсягів фінансування місць державного замовлення залежно від успішності студентів і вимог ринку.

— *Оптимізація кількості ВНЗ.* Багато з існуючих ВНЗ не здатні надавати якісні освітні послуги, а натомість дають абітурієнтам змогу отримати диплом за мінімальних зусиль, тобто за допомогою корупційних практик. Відповідно, держава має радикально переглянути свій підхід до ліцензування та акредитування ВНЗ, зробивши критерії жорсткішими і об'єктивнішими. Крім того, збереження ВНЗ ліцензії слід поставити у залежність від результатів зовнішнього оцінювання знань його студентів, яке необхідно проводити регулярно. Все це дозволить відсіяти ті ВНЗ, які у своїй діяльності орієнтуються не на надання якісних освітніх послуг, а на отримання прибутку від корупційних практик.

— *Розмежування академічної та професійної освіти.* Одним із дієвих способів зорієнтувати студентів на здобуття реальних знань під час навчання у ВНЗ може бути введення спеціальних іспитів для випускників, які будуть проводитися професійними співтовариствами і даватимуть можливість займатися відповідною професією. Таким чином, з одного боку, не буде порушено автономію ВНЗ, а, з іншого боку, студенти отримають стимули набувати знання та розглядати їх як особистий капітал, який можна конвертувати у вигідне працевлаштування і високу зарплатню.

— *Формування у студентів академічних цінностей і почуття академічної гідності.* Держава і ВНЗ мають об'єднати свої зусилля з метою пропаганди цінностей знання і навчання у студентів. Крім того, слід спонукати студентів до того, щоб вони усвідомлювали відповідальність за способи досягнення поставлених цілей і культивували в собі почуття гідності. Дієвим засобом може також стати посилення мобільності студентів, аби студенти з-за кордону приносили до України західну академічну культуру.

3. Рівень організації навчального процесу

Існує декілька основних чинників, які зумовлюють корупцію на рівні організації навчального процесу:

— *Відсутність селекції при вступі до ВНЗ.* Практично всі школярі отримують атестат зрілості і вступають до ВНЗ. У результаті стартовий освітній рівень студентів низький, що заохочує їх вдаватися до корупційних практик під час навчання у ВНЗ.

— *Відсутність зовнішнього оцінювання під час навчання у ВНЗ.* Відсутність механізмів зовнішньої перевірки знань студентів призводить до консервації наявних корупційних практик, адже отримані студентами оцінки за допомогою корупційних методів жодним чином не піддаються перевірці поза межами ВНЗ.

— *Суб'єктивний характер оцінювання знань.* Оцінювання знань студентів тими ж викладачами, які читають їм курси, і відсутність уніфікованих критеріїв оцінювання створюють сприятливий ґрунт для поширення корупційних практик.

— *Застаріла методика викладання.* Орієнтування студентів на заучування матеріалу під час навчання відбиває у них інтерес до навчання і, як наслідок, спонукає вдаватися до легких шляхів отримання необхідних оцінок.

Рекомендації:

— *Запровадження зовнішнього оцінювання з основних предметів на визначених етапах навчання.* Уведення системи зовнішнього оцінювання знань студентів дасть змогу виявити ступінь відповідності отримуваних ними у ВНЗ результатів їхньому реальному рівню знань. Це, у свою чергу, дасть змогу виявити і прогалини вузівського викладання та оцінювання, і можливі прояви корупції при отриманні студентами оцінок. Крім того, це спонукатиме студентів приділяти більше уваги навчальному процесові і менше покладатися на корупційні можливості.

— *Уведення уніфікованих, незалежних і знеособлених критеріїв перевірки знань.* Така новація дозволить покращити систему оцінювання знань студентів усередині ВНЗ. Якщо оцінювати студентів будуть не за суб'єктивними вподобаннями конкретного викладача, а за єдиними об'єктивними критеріями, можливості використання корупційних практик для отримання оцінок суттєво звузяться. При цьому надзвичайно важливо усунути суб'єктивний фактор оцінювання, який зазвичай і створює передумови для виникнення корупційних відносин між студентом і викладачем.

— *Підвищення платні викладачам з одночасним посиленням вимог щодо належного виконання своїх обов'язків.* Якщо викладачі отримуватимуть вищу зарплатню, у них послабляться стимули брати хабарі, а студенти, відповідно, будуть змушені вчитися, аби отримати потрібний результат. Водночас, підвищення рівня вимог до викладачів стимулюватиме їх виконувати свої функції якісніше, аби отримувати більшу зарплату, а також відсіє тих викладачів, які у своїй роботі покладаються на отримання хабарів від студентів.

— *Посилення відповідальності викладачів за отримання хабара.* Жорсткіша відповідальність викладачів за участь у корупційних практиках сприятиме зниженню загального рівня поширення корупції у ВНЗ. При цьому рівень відповідальності слід диверсифікувати залежно від обсягів хабара, ступеню залученості в корупційні практики та безпосередньої посади. Найбільшу відповідальність при цьому мають нести декани і ректори, якщо корупція у їхніх ВНЗ відбувається під їхнім контролем.

— *Посилення зацікавленості студентів у здобутті знань під час навчання.* Аби зробити навчальний процес цікавішим для студента, слід вдатися до цілого комплексу заходів. По-

перше, розширити академічну автономію ВНЗ і дати можливість студентам вибрати траєкторію навчання, а не просто вивчати наперед визначені курси. По-друге, покращити якість викладання шляхом уже вказаного підвищення зарплат і рівня вимог до викладачів. По-третє, удосконалити методику викладання, зацентрувавши увагу на активній залученості студента в навчальний процес, стимулюванні критичного підходу до набутих знань, введенні колективних, ігрових та інтерактивних методів навчання. По-четверте, під час викладання робити більший наголос на прикладну сторону здобуваних знань. Усе це дасть змогу підвищити рівень зацікавленості студента в навчальному процесі як такому та в конкретних предметах зокрема, що, у свою чергу, суттєво звузить поле застосування корупційних практик.

4. Рівень громадської протидії

Можна виокремити такі чинники неефективності громадської протидії корупції у ВНЗ:

— *Відсутність належного громадського контролю за вступною кампанією та екзаменаційними сесіями.* У результаті, корупційні практики під час процесу вступу абітурієнтів до ВНЗ і складання студентами іспитів та заліків щороку відтворюються.

— *Пасивність студентського самоврядування в питаннях викорінення корупції.* Відсутність критичної маси студентів, які готові не лише засуджувати корупцію, а й боротися з нею, призводить до збереження існуючих масштабів корупції у ВНЗ.

— *Брак цехової солідарності серед викладачів у протидії зловживанням в освіті.* Позиція викладацького складу в питаннях корупції у ВНЗ також досить пасивна, і тому це явище нормалізується і серед студентського, і серед викладацького загалу.

Рекомендації:

— *Посилення громадського моніторингу за освітнім процесом у ВНЗ.* Профільні громадські організації мають збільшити свою активність у виявленні та розголошенні фактів застосування корупційних практик під час навчання у ВНЗ. Це дозволить привернути більшу увагу громадськості до проблеми корупції у ВНЗ, а також зацікавити студентів і викладачів у боротьбі з цим явищем. Попри те, що більшість українців досить добре знають про корупцію у ВНЗ, оприлюднення конкретних фактів і масштабів її поширення може спонукати їх змінити своє ставлення до неї.

— *Спонування студентів до активнішої протидії корупції.* По-перше, необхідно запроваджувати механізми доведення до відома студентів їхніх прав і способів їх захисту, зокрема, шляхом створення «телефону довіри» для студентів, який буде непов'язаним із ВНЗ. По-друге, необхідно розширити права організацій студентського самоврядування у плані контролю за якістю надання освітніх послуг і моніторингу проявів корупції у ВНЗ. По-третє, самим студентським організаціям слід вести активнішу пропагандистську діяльність із формування іміджу чесного студента — наприклад, шляхом розробки кодексу честі студента, порушення якого сприйматиметься студентським загалом негативно. У результаті, студенти почнуть ставитися до корупційних практик у ВНЗ більш відповідально.

— *Створення стимулів для викладачів відмовлятися від корупційних практик.* Ці стимули мають носити як позитивний, так і негативний характер. До перших можна віднести підвищення зарплатні та введення фінансових стимулів для тих викладачів, які готові додатково працювати зі студентами. Негативними стимулами можуть бути внутрішні розслідування випадків корупції та прийняття за їх результатами жорстких санкцій до викладачів і представників університетських адміністрацій. Це має спонукати їх відмовлятися від участі в корупційних практиках.

Висновки

Проблема корупції у ВНЗ не нова для України, і масштаби її поширення уже протягом багатьох років дуже значні. Із явищем корупції у ВНЗ безпосередньо чи опосередковано стикалися більшість українських студентів, при цьому їхнє ставлення до цього феномену вельми неоднозначне. Тоді як одна частина студентства вважає корупцію у ВНЗ проявом аморальності або й злочином, інша — називає її нормальною практикою, завдяки якій відносно легко розв'язувати певні проблеми. Невтішний і той факт, що серед тих, хто засуджує корупцію, готові особисто боротися з нею досить небагато. Зрештою, це свідчить про те, що корупцію у ВНЗ українські громадяни сприймають загалом терпимо: або вважають її нормальним явищем, або переконані, що її просто неможливо викоринити.

Причини поширеності корупції у ВНЗ — комплексні. Багато з них взаємопов'язані і тому підживлюють одна одну. Загалом можна виокремити декілька рівнів причин корупції у ВНЗ. На загальносуспільному рівні корупцію у ВНЗ спричиняють поширеність цього явища у всіх сферах суспільного життя та терпиме ставлення до неї більшості населення. На рівні системи освіти корупція є наслідком невідповідності системи вищої освіти вимогам ринку та деформації нормативної й ціннісної систем. На рівні навчального процесу корупцію зумовлює неякісне викладання, суб'єктивне оцінювання та незацікавленість студентів у здобутті знань. Громадська протидія корупції у ВНЗ, у свою чергу, залишається неефективною внаслідок відсутності якісного моніторингу вступу до ВНЗ та складання екзаменаційних сесій, а також незацікавленості студентів і викладачів у боротьбі з корупційними практиками.

Відповідно, боротьба з корупцією у ВНЗ також має носити комплексний характер: вона зможе досягти успіху лише за умов використання інструментів на всіх рівнях. На загальносуспільному рівні такими інструментами є державна антикорупційна політика та формування іміджу високоосвіченої людини. Засобами боротьби з корупцією на рівні системи освіти є модифікація системи державного замовлення заради приведення її у відповідність до вимог ринку, оптимізація кількості ВНЗ шляхом перегляду критеріїв ліцензування і акредитації та формування у студентів почуття академічної гідності. Зміни на рівні навчального процесу мають передбачати введення системи зовнішнього оцінювання знань студентів разом із вдосконаленням критеріїв внутрішнього оцінювання, формування стимулів для викладачів відмовлятися від корупційних практик і заохочення студентів до здобуття реальних знань під час навчального процесу. Громадська протидія корупції у ВНЗ має включати в себе постійний моніторинг освітнього процесу профільними громадськими організаціями і спонукання студентів та викладачів до активнішої позиції у боротьбі з проявами корупції у ВНЗ. Зрештою, викоринення основних причин виникнення корупції у ВНЗ можливо лише за активної співпраці державних органів і широких верств громадськості.

Видання «Корупція у вищих навчальних закладах» здійснене коштом проекту «Хабарництво у ВНЗ: причини, розповсюдженість, шляхи подолання», за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження»

Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва
Для листів: а/с В-271, м. Київ 01001, Україна
Телефон: (380 44) 581-3317
E-mail: dif@dif.org.ua
<http://www.dif.org.ua>

При передруку або частковому використанні матеріалів посилання на Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва обов'язкове.
© «Демократичні ініціативи», 2011

Поліграфічні послуги :
ФОП Боярський О.,

м. Київ, прт. Свободи, 30а/8
Формат 84x104/16. Папір крейд.
Тираж 400 прим.

